TOMASZ STOLARCZYK
Biblioteka Uniwersytetu Łódzkiego

CZAS W STAROPOLSKICH BIBLIOTEKACH KLASZTORÓW DOMINIKAŃSKICH

Abstrakt

Książki od samego początku były związane z Zakonem Braci Kaznodziejów. Przechowywano je w *armariach* – bibliotekach klasztornych. Statuty dominikanów bardzo precyzyjnie określały funkcje bibliotek, rolę bibliotekarzy i znaczenie ksiąg w życiu braci. Precyzowały też, jakie książki mogą i muszą gromadzić i czytać *canes Domini*. Mimo określonego kanonu lektur w bibliotekach Braci Kaznodziejów znajdowały się także nowinki zgodne z duchem danego czasu. Na przykładzie ksiąg zgromadzonych w staropolskich bibliotekach klasztorów środkowopolskich można pokazać, że w konwentach dominikańskich, z jednej strony, był przez cały czas pewien *constans* w postrzeganiu świata i postępowaniu zakonników, a z drugiej, zachodziły różnorodne i konieczne zmiany w myśleniu.

Słowa kluczowe

biblioteki klasztorne, *constans*, stare druki, dominikanie, klasztory środkowopolskie, konwent

WSTĘP

Analiza zakonnych księgozbiorów bibliotecznych pozwala na prześledzenie procesów myślowych zakonników, jakie kształtowały się na przestrzeni wieków. Wdzięcznym polem badawczym jest w tym wypadku Zakon Braci Kaznodziejów (*Ordo Fratrum Praedicatorum)*, którego każdy konwent posiadał własną bibliotekę[1]. Dlatego też znając tytuły poszczególnych ksiąg, można zorientować się w postawach i poglądach nie tylko całego zakonu, ale przede wszystkim braci z konkretnych klasztorów.

[1] H. E. Wyczawski, *Kościelne zbiory biblioteczne (wiek XVI–XVIII)*, [w:] *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*, pod red. M. Rechowicza, t. 2, *Od odrodzenia do oświecenia*, cz. 2, Lublin 1975, s. 532; I. Szostek, *Biblioteka dominikanów lwowskich w świetle katalogu z roku 1776*, [w:] *Studia nad historią dominikanów w Polsce 1222–1972*, t. 2, pod red. J. Kłoczowskiego, Warszawa 1975, s. 410; K. Zawadzka, *Biblioteki klasztorne dominikanów na Śląsku (1239–1810)*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Bibliothecalia Wratislaviensia” 1999, t. 5, s. 18.

USTAWODAWSTWO ZAKONNE DOTYCZĄCE BIBLIOTEK

Funkcjonowanie bibliotek dominikańskich regulowało ustawodawstwo zakonne, począwszy od samej reguły i konstytucji, a skończywszy na kronikach klasztornych i rejestrach wydatków[2]. Konstytucje dominikańskie z 1228 r. nakazywały odnosić się z dużym szacunkiem do książek. Niedbałe ich traktowanie, nieodkładanie na ustalone miejsce lub też uszkodzenie w czasie czytania zaliczano wówczas do win lżejszych, za które, w ramach pokuty, należało odmówić jeden psalm. Również o należytym traktowaniu ksiąg mówiły konstytucje z 1241 r., które zaostrzyły wymiar kary za wymienione „przestępstwa" wobec nich. Odtąd bowiem dominikanin, który się ich dopuścił, w ramach pokuty musiał, w zależności od tego co postanowił przełożony konwentu, odmówić albo 1, albo 2 psalmy, albo nawet odmówić psalm i poddać się chłoście[3].

W 1308 r. na kapitule generalnej w Padwie postanowiono, że nie wolno sprzedawać ani w całości, ani w częściach, zastawiać, nikomu darowywać, ani scedowywać książek, które w jakikolwiek sposób trafiły do klasztoru. W szczególności nie wolno było sprzedawać ksiąg teologicznych osobom spoza zakonu bez specjalnej zgody prowincjała. Wszystkie książki należało przekazać do biblioteki konwentu. Jeśli jednak klasztor posiadał duplikaty jakichś ksiąg lub też pewne książki, które zdaniem przełożonych danej wspólnoty, lektorów i bibliotekarzy były mniej przydatne dla braci, to można było je sprzedać (ale tylko przeor lub jego zastępca) lub zamienić. Zezwolono również na dożywotnie wypożyczenie książek tym zakonnikom, na ich specjalne prośby, którzy ich bardzo potrzebowali. Na kapitule generalnej w Barcelonie z 1323 r. zdecydowano natomiast, że przełożeni konwentów nie mogą sprzedawać, zastawiać, zamieniać ani wypożyczać komukolwiek książek z biblioteki klasztornej. W przeciwnym razie będą musieli zwrócić wartość tych ksiąg do biblioteki[4].

Żadnemu z braci, niezależnie od piastowanej godności, nie wolno było zabierać książek ze wspólnej biblioteki. Tego, kto bez zezwolenia wypożyczył lub w inny sposób wyciągnął książkę z biblioteki, należało skłonić do oddania jej i pozbawić go prawa korzystania z księgozbioru. Opornego zakonnika należało przymusić do zwrotu karą karceru, a nawet ekskomuniki. Zezwolenia na wypożyczenia udzielał przeor po naradzie z ojcami[5].

---

[2] I. Szostek, *op. cit.*, s. 412, 414; T. Stolarczyk, *Biblioteki klasztorne Braci Kaznodziejów w Gidlach, Łęczycy, Łowiczu, Piotrkowie Trybunalskim i w Sieradzu i ich księgozbiory w XVII wieku. Analiza porównawcza*, [w:] *Piśmiennictwo zakonne w dobie staropolskiej*, pod red. M. Kurana, K. Kaczor-Scheitler, M. Kuran, współpr. D. Szymczak, Łódź 2013, s. 46.

[3] *Les constitutions des Frères Prêcheurs dans la rédaction de s. Raymond de Peñafort (1241)*, wyd. R. Creytens, [w:] *De outsde constituties van de dominikanen. Vorgeschiedenis tekst, bronnen, ontstaan en ontwikkeling (1215–1237*), wyd. A. H. Thomas, Leuven 1965, s. 42, 43; *Constitutiones antique ordinis Fratrum Praedicatorum*, [w:] *De outsde constituties van de dominikanen...*, s. 332.

[4] *Acta capitulorum generalium ordinis Praedicatorum*, wyd. B. M. Reichert, vol. II, *Ab anno 1340 usque ad annum 1378*, Romae 1899 („Monumenta ordinis Fratrum Praedicatorum historica", t. IV), s. 34–35, 146; T. Stolarczyk, *Książka i biblioteka w życiu średniowiecznych i staropolskich konwentów dominikańskich na przykładzie klasztorów środkowopolskich*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne" 2013, t. 100, s. 343–344.

[5] I. Szostek, *op. cit*., s. 412.

W prowincji polskiej, oprócz wyżej wymienionych przepisów, obowiązywały dodatkowe zasady. Zakonnik mógł dziedziczyć, za zgodą prowincjała, książki po innym zakonniku. Nie mogły one jednak pochodzić od tegoż prowincjała lub z jakiegoś klasztoru, czyli musiały być własnością zapisującego. W przypadku śmierci któregoś z tych dwóch braci, ten który przeżył, stawał się posiadaczem książek, ale pod warunkiem, że konwent, w którym przebywał ostatnio zmarły, będzie miał swobodny dostęp do nich. Jeżeli jednak obaj już umrą, to książki będą wówczas należeć do klasztoru, w którym przebywał pierwszy ze zmarłych. Dominikanin mógł zapisać swój księgozbiór również swojemu bratu lub bratankowi, a gdy któryś z nich zmarł, to wówczas książki wracały do zakonnika. Natomiast jeżeli zmarłby młody profes, to nikt nie mógł odziedziczyć książek, które ten miał po swoich rodzicach lub przyjaciołach[6].

Najważniejsze przepisy dotyczące książek, funkcjonowania bibliotek oraz bibliotekarzy klasztornych znajdowały się jednak w *De vita regulari* Humberta z Romans (de Romanis), a konkretnie w trzynastym rozdziale, zatytułowanym *De officio librarii*. To właśnie tutaj nazwano bibliotekę Braci Kaznodziejów a r m a r i u m, czyli miejscem przechowywania broni, którą dla dominikanina była książka[7]. De Romanis nakazywał otaczać księgi szczególnym pietyzmem. Nie mogły być one narażone na wilgoć i pleśń oraz musiały być zabezpieczone przed deszczem. Bibliotekarz musiał w tym celu znaleźć odpowiednie miejsce do ich przechowywania, z dostępem świeżego powietrza. Uszkodzone książki należało oddać do konserwacji. Każdą zaginioną pozycję zalecano obowiązkowo odszukać. Na książkach nie wolno było robić notatek, niszczyć ich, źle się z nimi obchodzić i wypożyczać dalej. Tym, którzy nie zastosowaliby się do tych zasad, przełożony powinien udzielić nagany. Jednak gdyby było dogodniej, żeby książka przechodziła z rąk do rąk, to należało ją zanotować lub wziąć za nią zastaw i pilnować, aby została oddana w określonym terminie. Wypożyczać poza bibliotekę można było tylko za zgodą magistra studentów, a każde wypożyczenie musiało być odnotowane. Zapis anulowano przy zwrocie[8].

Humbert z Romans nakazał również (podrozdział *Circa libros*), w celu kontroli zasobów bibliotecznych, przeprowadzać co roku lub co 2 lata skontrum. Spis książek miał być przekazywany przez bibliotekarza swojemu następcy[9].

---

[6] *Zbiór formuł zakonu dominikańskiego prowincji polskiej z lat 1338–1411*, wyd. J. Fijałek, Kraków 1938, nr 300, 318, 341–342, s. 372, 380, 387; T. Stolarczyk, *Biblioteki klasztorne Braci Kaznodziejów...*, s. 47–48.

[7] *Incipiunt instructiones Magistri Humberti De officiis ordinis*, [w:] *B. Humberti de Romanis quinti Praedicatorum Magistri Generalis Opera De vita regulari*, vol. II, red. J. J. Berthier, Casali 1956, s. 263; I. Szostek, *op. cit.*, s. 410, 412–413; T. Stolarczyk, *Biblioteki klasztorne Braci Kaznodziejów...*, s. 46.

[8] *Incipiunt instructiones Magistri Humberti De officiis ordinis...*, s. 263–264; I. Szostek, *op. cit.*, s. 412–413; T. Stolarczyk, *Biblioteki klasztorne Braci Kaznodziejów...*, s. 46–47.

[9] *Incipiunt instructiones Magistri Humberti De officiis ordinis...*, s. 264–265; I. Szostek, *op. cit.*, s. 412–413; T. Stolarczyk, *Biblioteki klasztorne Braci Kaznodziejów...*, s. 47.

ŹRÓDŁA WPŁYWU KSIĄG

Książki w bibliotekach konwentualnych pochodziły z darów i zapisów osób spoza zakonu, spadków po zmarłych zakonnikach oraz z zakupów. Dublety i książki mało czytane powinny zostać sprzedane, a za uzyskane pieniądze należało kupić bardziej przydatne dzieła. Bracia, wracający ze studiów zagranicznych, musieli przywozić ze sobą „nowości" teologiczne. Zalecano również zbieranie od nowicjuszy posiadanych przez nich książek w celu włączenia ich do biblioteki konwentu. W ciągu roku każdy klasztor zobowiązany był wydawać na zakup książek równowartość ubrania zakonników. Należało kupować dzieła autorów „poważnych", współczesnych, przede wszystkim pisarzy dominikańskich, ale oprócz nich także starożytnych[10].

AUTORZY KOŚCIELNI I ICH DZIEŁA

W staropolskich bibliotekach Braci Kaznodziejów środkowej Polski znajdowało się oczywiście wiele egzemplarzy Biblii, a także konkordancje, komentarze Pisma Świętego przede wszystkim Dionizego Wielkiego, Mikołaja z Lyry, Korneliusza Jansena, Diego Estelli (Stelli), św. Tomasza z Akwinu, Johanna Wilda (Ferusa), Juana de Torquemada, Pseudo-Dionizego Areopagity, Abrahama Bzowskiego, Teofilakta, Silvestra Mazzoliniego de Priero i innych[11]. Nie mogło zabraknąć oczywiście pism ojców, doktorów i apologetów Kościoła na czele ze św. Augustynem (w Łowiczu najwięcej – 14 kodeksów) oraz św. Hieronima, św. Grzegorza z Nazjanzu, św. Grzegorza Wielkiego, św. Ambrożego, Cyryla Aleksandryjskiego, św. Dionizego, św. Atanazego, św. Izydora z Sewilli, św. Jana Damasceńskiego, św. Cypriana, św. Euzebiusza, Laktancjusza[12].

---

[10] I. Szostek, *op. cit.*, s. 412, 414; J. A. Spież, *Dominikanie w kulturze polskiego średniowiecza*, „Znak" 1973, nr 223, s. 104; J. A. Kosiński, *Biblioteka konwentu dominikanów w Sieradzu na przełomie XVI i XVII w.*, [w:] *Studia nad historią dominikanów w Polsce 1222–1972*, t. 2, pod red. J. Kłoczowskiego, Warszawa 1975, s. 393; T. Stolarczyk, *Biblioteki klasztorne Braci Kaznodziejów...*, s. 47.

[11] Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego we Włocławku (dalej: BWSDWł), sygn. XVII.O.455; XVII.O.3178; Archiwum Polskiej Prowincji Dominikańskiej w Krakowie (dalej: APPDK), sygn. Łw1: Copiarium privilegiorum et aliorum documentorum Conventus Lovicensis ab Anno 1600–1644 (dalej: CPDCLv), s. 26–31, 39–41; APPDK, sygn. Pt2: Kopiarz dokumentów dotyczących klasztoru oo. Dominikanów w Piotrkowie 1471–1610 (dalej: KKDPt); APPDK, sygn. Sd1: Copiarium privilegiorum Summorum Pontificum, regum, actum iudicalium et aliorum documentorum conventus Siradiensis Ordinis Praedicatorum spectantia 1377–1692 (dalej: CPCS), s. 173–189, 223–229; *Copiarium privilegiorum et aliorum documentorum Conventus Lanciciensis Ordinis Praedicatorum 1387–1616 – Kopiariusz przywilejów i innych dokumentów konwentu łęczyckiego Zakonu Kaznodziejów 1387–1616*, oprac. T. Stolarczyk, współpr. D. Gwis (dalej: CPDCL), Łęczyca 2009, s. 69–73, 78–80; J. A. Kosiński, *op. cit.*, s. 395–396; T. Stolarczyk, *Biblioteka łęczyckiego konwentu dominikańskiego i jej księgozbiór w początkach XVII wieku*, [w:] *Przestrzeń informacyjna książki*, pod red. J. Koniecznej, S. Kurek-Kokocińskiej, H. Tadeusiewicz, Łódź 2009, s. 237; idem, *Biblioteka łowickiego konwentu dominikańskiego w początkach XVII wieku i jej księgozbiór*, „Fides. Biuletyn Bibliotek Kościelnych" 2010, z. 1–2 (30–31), s.172–173.

[12] APPDK. CPCLv, s. 39–40; APPDK. KKDPt; APPDK. CPCS; CPDCL, s. 70; J. A. Kosiński, *op. cit.*, s. 396; T. Stolarczyk, *Biblioteka łęczyckiego konwentu dominikańskiego...*, s. 237; idem, *Biblioteka łowickiego konwentu dominikańskiego...*, s. 173–174.

Trzon każdego księgozbioru dominikańskiego stanowiły jednak przede wszystkim dzieła teologiczne i zbiory kazań. Wśród tych pierwszych najważniejsze były pisma św. Tomasza z Akwinu (największego teologa spośród Braci Kaznodziejów, twórcy tomizmu, zwanego Doktorem Anielskim) na czele z *Sumą teologiczną* (*Summa Theologiae*). Jak wielką wartość edukacyjną dla dominikanów stanowiły dzieła Akwinaty świadczy fakt, że z tego powodu kapituła generalna z Bolonii z 1315 r. podjęła decyzję, że nie wolno sprzedawać ani wypożyczać jego dzieł, a we wszystkich klasztorach, gdzie znajdują się Studia Generalne oraz przebywają magistrowie teologii, muszą znajdować się pisma teologiczne Doktora Anielskiego[13].

Canes Domini musieli posiadać także *Liber Sententiarum* (*Sentencje*) Piotra Lombarda, będącą zbiorem wybranych sentencji z Pisma Świętego i doktorów Kościoła. Wykładano ją na wszystkich szczeblach edukacji dominikańskiej[14].

Oprócz dzieł św. Tomasza i Lombarda biblioteki dominikańskie wyposażone były również w księgi teologiczne, m.in. Roberta Bellarmina, św. Antonina, czyli Antonina Pierozzi de Foligno w tym *Summa Theologica*[15], niemieckiego opata benedyktyńskiego w Sponheim Johanna Trithemiusa von Tritenheima: *Liber de scriptoribus ecclesiasticis*[16], włoskiego dominikanina Silvestra Prieriasa Mazzoliniego *Summa Silvestrina*[17], Baptysty de Salis: *Summa Baptistimana*[18], włoskiego dominikanina, teologa i filozofa, kardynała Thomasa de Vio-Kajetana: *Summa Caietana*, hiszpańskiego piętnastowiecznego dominikanina, biskupa Sabina e Poggio Mirteto Juana de Torquemada: *Summa de Ecclesia*, niemieckiego augustianina, kaznodziei i pisarza teologicznego Gottschalka Hollena: *Preceptorium domini Gotschalci hollen de ordine heremitarum sancti Augustini*, anonimowego autora *Authoritatum de fide spe et charitate in summa Canisiana* (1 część), szesnastowiecznego, niemieckiego wikariusza generalnego augustianów Johanna Hoffmeistera: *Loci communes*

---

[13] *Acta capitulorum generalium ordinis Praedicatorum...*, s. 83; J. A. Kosiński, *op. cit.*, s. 396; T. Stolarczyk, *Biblioteka łęczyckiego konwentu dominikańskiego...*, s. 237; idem, *Biblioteka łowickiego konwentu dominikańskiego...*, s. 174; idem, *Księgi teologiczne i zbiory kazań w staropolskiej bibliotece dominikanów w Łowiczu*, „Roczniki Łowickie" 2012, t. IX, s. 164; idem, *Książka i biblioteka w życiu średniowiecznych i staropolskich konwentów dominikańskich...*, s. 343.

[14] J. A. Kosiński, *op. cit.*, s. 396; T. Stolarczyk, *Biblioteka łęczyckiego konwentu dominikańskiego...*, s. 237; idem, *Biblioteka łowickiego konwentu dominikańskiego...*, s. 174; idem, *Księgi teologiczne...*, s. 164; idem, *Książka i biblioteka w życiu średniowiecznych i staropolskich konwentów dominikańskich...*, s. 347–348; idem, *Szkoły dominikańskie w Łęczycy w XIII–XVI wieku*, [w:] *Ludzie i książki. Studia i szkice bibliologiczno-biograficzne. Księga pamiątkowa dedykowana Profesor Hannie Tadeusiewicz*, pod red. E. Andrysiak, Łódź 2011, s. 418–420, 423; K. Kaczmarek, *Szkoły i studia polskich dominikanów w okresie średniowiecza*, Poznań 2005, s. 77, 84, 136.

[15] APPDK. CPDCLv, s. 26, 39.

[16] *Ibid.*, s. 27.

[17] *Summae Sylvestrine quae summa summarum* [J. Szady, *Księgozbiory parafialne w prepozyturze wiślickiej w II połowie XVIII wieku* (dalej: Szady), Lublin 2008, s. 229].

[18] APPDK. CPDCLv, s. 39: *Summa casuum utilissima per… Baptistam de Salis… que Baptistimana nuncupatur* [wiele wydań].

rerum theologicarum[19], szesnastowiecznego, niemieckiego Żyda, konwertyty, profesora na uniwersytecie w Wiedniu Paula Weidnera: *Loca praecipua fidei christianae*, irlandzkiego pisarza religijnego Thomasa Palmerstona (Hybernicusa): *Flores Bibliorum*[20], Giovanniego Bologniego (Jana z Bolonii): *De aeterna Dei praedestinatione et reprobatione sententia*, szesnastowiecznego niemieckiego protestanckiego teologa Georga Witzela: *Coacervatio locorum de bonis operibus*[21], Konrada Klinga: *Loci communes theologici*, Mattie Aquario: *Formalites iuxta doctrinam angelici doctoris D. Thomae Aquinatis*, sławnego szkotysty, franciszkanina Jana Magistra: *Summularum Petri Hispani*[22], jednego z najwybitniejszych piętnastowiecznych tomistów Johanna Versora: *Dicta super septem tractatus summularum Petri Hispani cum textu*, włoskiego dominikanina, inkwizytora generalnego Bartolomeo Fumiego: *Summa Armilla*[23], Jeana Vigneriego: *Institutiones*[24], szesnastowiecznego teologa i drukarza Bartolomeusa Westhemera (Vesthemera, Westheimera): *Phrases Divinae Scripturae*[25], Aleksandra z Hales: *Universae theologiae summa*[26], *Disputationes… de controversiis Christianae fidei*[27], Hieronima de Larva Toletanusa: *Controversiarvm Theologicarvm*[28] oraz szesnastowiecznego krakowskiego teologa, filozofa i doktora medycyny Wojciecha Nowopolskiego (Nowopolczyka): *Apologia pro catholica fide*[29], a także Dominika Soto i Roberta Holkota komentarze do *Sentencji* Piotra

---

[19] APPDK. CPDCLv, s. 29: *Loci comunes rerum theologicarum, quae hodie in Controversia agitantur, ad regulam et consesum verae catholicaeque Ecclesiae e S. Patrum sententis confecti F. Ioanne Hofmeisero Augustiniano autore* [wiele wydań].

[20] APPDK. CPDCLv, s. 29: *Flores Bibliorum sive loci communes omnium fere materiarum ex veteri et novo Testamento excerpti* [Szady, s. 267].

[21] APPDK. CPDCLv, s. 29: *Coacervatio locorum utriusque testamenti de absoluta necessitate bonorum a fide operum… emaculata*, Coloniae 1548; bibliotekarz spisujący książki w konwencie łowickim w tym wypadku zapisał skrót tytułu składający się z pierwszych i środkowych wyrazów tegoż tytułu.

[22] APPDK. CPDCLv, s. 31: *Summularum Petri Hispani glossulae, una cum textu* [wiele wydań].

[23] APPDK. KKDPt: *Summa Aurea Armilla Nuncupata, Casus Omnes ad Animarum Curam Attinentes, Breviter Complectens* [wiele wydań].

[24] APPDK. CPDCLv, s. 40: *Institutiones Theologicae, ex Sacris Literis, Conciliis, Doctoribus Ecclesiasticis, praecipuae Thoma Aquinate concinnatae.*

[25] *Phrases Seu Modi Loquendi Divinae Scripturae, Ex sanctis et Orthodoxis Scriptoribus*; T. Stolarczyk, *Biblioteka łowickiego konwentu dominikańskiego...*, s. 174–175.

[26] S. Poniatowski, *Biblioteka kapituły łowickiej do końca XVIII wieku*, Warszawa 1995 (praca doktorska, msp. w Bibliotece Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego), s. 504–505.

[27] *Ibid*., s. 504–505.

[28] Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego (dalej: BUW), sygn. SD 602.2121: *Hieronymi Delarva Toletani doctoris Theologi et in Schola Toletana Privs Philosophiae Post Sacrae Theologiae Pvblicae Professoris Controversiarvm Theologicarvm Partim Positivarum, Partim Scholasticarum Pars Prior*, Rzym 1584.

[29] M. Bohonos, *Katalog starych druków Biblioteki Zakładu im. Ossolińskich, Polonica XVI wieku*, Wrocław 1965, poz. 1722; *Apologia Alberti Novicampiani, pro catholica fide et doctrina de veritate corporis Christi Jesu in Eucharystia, de caeterisque Sacramentis. Liturgiae item, seu Missae sacrificio, ac aliis fere omnibus, que hoc seculo controvertuntur*, Turda 1557 [K. Estreicher, *Bibliografia polska*, cz. III, *Obejmująca druki stóleci XV–XVIII w układzie abecadłowym* (dalej: Estreicher, cz. 3), t. XII, Kraków 1910, s. 201].

Lombarda[30]. W bibliotekach Braci Kaznodziejów z zakresu teologii moralnej znajdowały się obowiązkowo pisma Grzegorza Wielkiego, Jana Gersona, a także Marko Marullusa, Wilhelma Peralda, Jan Graffa z Kapui, Marcina Azpilkuety (Navarrusa) i św. Antonina Pierozzi de Foligno, Anioła Carlettiego z Chivasso (Anioła de Clavasio), Thomasa Stapletona, Ludwika z Grenady[31].

Zbiory kazań, ze zrozumiałych względów, stanowiły obok dzieł teologicznych najliczniejszy zbiór dominikański. W bibliotekach zakonu św. Dominika znajdowały się kazania m.in. Bernarda de Bustis, Pelbarta de Themeswara, Mikołaja z Lyry, Pseudo-Pierre'a de La Paluda, Wilhelma z Meffret, Johannesa Wilda (Ferusa), Piotra Skargi, Fryderyka Nausea (Blandicampianusa), Osvalda de Lasco, Johanna Herolda (Discipulusa), Thomasa Trugillo, Wincentego Ferreriusza, Jakuba de Voragine'a, Ludwika z Grenady, Franciszka Polygranusa, Henryka Helmezjusza, Johannesa Hoffmeistera, Jana Lanspergiusa (Landspergusa, Landsberga), Johanna Ecka (Eckiusa), św. Bernarda z Clairvaux, Walentego Poznańskiego, św. Bonawentury, Gabriela Biela, Marcina Białobrzeskiego, św. Bedy Czcigodnego, Georga Witzela (Wiceliusa), Stanisława Karnkowskiego, Johna Bromyarda, Felippe Luzytani Dieza (Diaza), Gelles'a Dominique'a Topiariusa, Guillaume'a Pepina, św. Bernardyna ze Sieny, Dionizego Wielkiego, Hugona de Prato Florydo, Mikołaja z Błonia, Kaspra z Granady, Sylwestra Mazzoliniego de Priero, Thomasa Stapletona, Martina Eisengreina, Dionizego Kartuza, Gabriela Baralety, Diega de la Vegi, Pierre'a de Besse'a, św. Franciszka Salezego, Matthiasa Fabra, Abrahama Bzowskiego, Phillipe'a Bosquiera, Jacka Liberiusza, Szymona Staropolskiego, Franciszka Rychłowskiego, Stanisława Zakrzewskiego i innych[32].

Poczesne miejsce wśród księgozbiorów Braci Kaznodziejów zajmowały pisma polemiczne, gdyż *canes Domini* mieli strzec czystości wiary katolickiej – byli papieskimi inkwizytorami oraz musieli być przygotowani do prowadzenia dysput z innowiercami i zwalczania herezji. Były to dzieła przede wszystkim Johanna Ecka, Alfonsa de Castro, Franciszka Kostera „młota na heretyków", Roberta Bellarmina, św. Hilarego, Tertuliana, św. Ireneusza, Wojciecha Nowopolskiego, Marcina Białobrzeskiego, Stanisława Orzechowskiego, Jana Sakrana, Stanisława Hozjusza, Stanisława Sokołowskiego, Jakuba Górskiego, Walentego Wróbla (Poznańskiego)[33].

W bibliotekach dominikańskich znajdowały się także prace hagiograficzne na czele z *Legenda aurea Sanctorum, sive Lombardica historia* Jakuba de Voragine'a, oraz *Vita Patrum* św. Grzegorza z Tours, *Vita sancti Stanislai et patronorum Poloniae*, *Vita sancti Stanislai Cracoviensis episcopi (Vita maior)* lub *Vita sancti Stanislai episcopi Cracoviensis (Vita minor)* Wincentego z Kielczy,

[30] J. A. Kosiński, *op. cit.*, s. 396.

[31] *Ibid.*, s. 396–397; T. Stolarczyk, *Biblioteka łęczyckiego konwentu dominikańskiego...*, s. 238; idem, *Biblioteka łowickiego konwentu dominikańskiego...*, s. 175; idem, *Księgi teologiczne...*, s. 166.

[32] T. Stolarczyk, *Książka i biblioteka w życiu średniowiecznych i staropolskich konwentów dominikańskich...*, s. 348–349.

[33] Idem, *Biblioteka łęczyckiego konwentu dominikańskiego...*, s. 239; idem, *Biblioteka łowickiego konwentu dominikańskiego...*, s. 177–178; J. A. Kosiński, *op. cit.*, s. 397–398.

Żywoty Świętych Piotra Skargi. Występowały również dzieła ascetyczne i mistyczne pióra Dionizego Kartuza, Ludolfa Kartuza, Tomasza á Kempis, Diega Estellego, św. Bonawentury, Ludwika z Grenady, Tomasza Stapletona[34].

Wśród książek dominikańskich znajdowały się także katechizmy, zwłaszcza Fryderyka Nausei, Piotra Kanizjusza, Michała Merspurgensisa, Walentego Kuczborskiego, Michaela Heldinga[35]. Nie mogło zabraknąć również prac z liturgiki: *Pupilla oculi* Johna Burgha, *De ratione et sacrificio Missae*[36] biskupa Andrzeja Krzyckiego, *Tractatus sacerdotalis de Sacramentis* Mikołaja z Błonia[37], *De Septem Sacramentis* i *Mysterii missae expositio* Fransa Titelmana, *De Septem Sacramentis* Hannibala Rossellego, *De Eucharistia* Georga Witzela, *De Eucharistia* Basiliusa Besaariona, *De divinis Catholicae Ecclesiae officiis et mysteriis* Melchiora Hittorpa, *Confessio Catholicae Fidei Christiana* Stanisława Hozjusza, anonimowego autora dzieło o tym samym tytule z synodu piotrkowskiego, *De divinis apostolicis, atque ecclesiasticis traditionibus* Martina Pereza de Ayala oraz *Carmina quaedam, Psalterium* św. Brunona z Würzburga, *De Sacramento Eucharistiae* Hrabana Maura, *De missa, ewangelia et veritate corporis et sanguinis Christi in Eucharistia* Jana Fabra, *Rationale divinorum officiorum* Wilhelma Duranta, *De sacra altaris ministerio* Innocentego III, biskupa Piotra Gębickiego, brewiarzy oraz *Ordinarius ceremoniarium Fratrum Praedicatorum*, *Psalmorum breuis explanatio* Marcantonia Flaminia[38].

Synowie św. Dominika posiadali w swoich księgozbiorach także niektóre traktaty Arystotelesa, ważnego dla tomizmu starożytnego filozofa, a zwłaszcza *Analityki*, *De anima*, *Quaestiones in praedicabilia* i *Organon*, a także komentarze do nich. Korzystali również z filozoficznych prac Seneki, Boecjusza, Alberta Wielkiego, św. Tomasza z Akwinu, Piotra z Hiszpanii (Jana XXI), Erazma Sartoriusa, Jana Cesariusa, Francesca Pico della Mirandola (Franciszka Pika), Piotra Tartaretusa, Francisca de Toledo Herrary, Fransa Titelmana, Pierre'a Crokarta de Bruxelles[39].

W bibliotekach staropolskich *Fratrum Praedicatorum* z Polski centralnej znajdowały się również zbiory przywilejów i konstytucji Zakonu Kaznodziejskiego, kanony soboru trydenckiego oraz kanony prowincji kolońskiej dominikanów, szósta księga dekretów Bonifacego VIII, dekrety Gracjana, *Margarita decreti* Marcina

---

[34] APPDK. CPDCLv, s. 27–31, 40; APPDK. KKDPt; APPDK. CPCS, s. 173–189, 223–229; CPDCL, s. 69–73, 78–79; J. A. Kosiński, *op. cit.*, s. 398; T. Stolarczyk, *Biblioteka łęczyckiego konwentu dominikańskiego...*, s. 239–240; idem, *Biblioteka łowickiego konwentu dominikańskiego...*, s. 178.

[35] J. A. Kosiński, *op. cit.*, s. 398–399; T. Stolarczyk, *Biblioteka łęczyckiego konwentu dominikańskiego...*, s. 240; idem, *Biblioteka łowickiego konwentu dominikańskiego...*, s. 178–179.

[36] Estreicher, cz. 3, t. IX, Kraków 1905, s. 331.

[37] *Tractatus sacerdotalis Vnerabilis viri Mag. Ni. de plove decretorum doctoris et capelani episcopi posnaniensis... deque diuinis officiis et eorum administrationibus* [wiele wydań] [Estreicher, cz. 3, t. II, Kraków 1894, s. 171–175].

[38] APPDK. CPDCLv, s. 31; APPDK. KKDPt; J. A. Kosiński, *op. cit.*, s. 398–399; T. Stolarczyk, *Biblioteka łęczyckiego konwentu dominikańskiego...*, s. 240; idem, *Książka i biblioteka w życiu średniowiecznych i staropolskich konwentów dominikańskich...*, s. 349–350.

[39] J. A. Kosiński, *op. cit.*, s. 399; T. Stolarczyk, *Biblioteka łęczyckiego konwentu dominikańskiego...*, s. 240; idem, *Biblioteka łowickiego konwentu dominikańskiego...*, s. 179–180.

Polaka, *Compilatio decretalium* papieża Grzegorza IX, a także prace legistów i komentatorów prawa kościelnego: Dominika Soto, Kaspra Caesariusa, Bernardusa Parmensisa oraz podręczniki, konkordancje kanonów i słowniki prawne. Znalazło się też kilka pozycji z prawa świeckiego, przede wszystkim w bibliotece sieradzkiej w tym *Statuta Regni Poloniae* Jakuba Przyłuskiego oraz Grzegorza z Szamotuł *Processus iuris*[40].

Dominikanie w swoich zbiorach mieli również prace z zakresu historii kościelnej. Ich autorami byli m.in. Antonin Pierozzi, Wawrzyniec Surius, Piotr Comestor z Troyes, Nicephorus Callistus Xantopoulos z Konstantynopola oraz Euzebiusz Pamfiliusz z Cezarei Palestyńskiej[41].

W posiadaniu Braci Kaznodziejów znajdowały się także takie dzieła, jak: encyklopedia prawa, chronologii i historii – *Etymologie* Izydora z Sewilli, leksykon biblijny Jana Marchesiniego z Reggio pt. *Mammotrectus* oraz *Tabulae Evangelicae et Epistulariae* św. Wawrzyńca, *Catholicon Vocabularium*, *Epistolarum Leonis X libri duo*, *Epistolarum Leonis Decimi Pontificis Maximi nomine scriptarum libri sexdecim* i *Epistolarum Familiarum Libri Sex* Pietro Bembo, kalendarze gregoriańskie, kalendarze świąt liturgicznych[42].

AUTORZY ŚWIECCY I ICH PRACE

Wśród prac należących do bibliotek dominikańskich w okresie staropolskim znajdowały się również pisma autorów starożytnych, takich jak Cyceron, Kwintylian, Fortunat, Plaut, Makrobiusz, Ezop, Martialis, Terencjusz, Aulus Gelius, Józef Flawiusz, Lucius Annaeus[43].

Począwszy od XVI w. w księgozbiorach konwentów środkowopolskich zaczynają pojawiać się także pisma humanistów, m.in. Omera Talona, Giovanniego Battisty Carella, Francisca Filelfa, Georga Goldschmidta (Fabriciusa), Jakuba Lochera, Hernana Terentina, Marcina Kromera i największego spośród nich Erazma z Rotterdamu[44]. W staropolskich bibliotekach dominikanów znalazły się również prace m.in. Domenica Mirabelli Naniego, Konrada von Muriego oraz *Manuale Navari, De maleficiorum generibus*, *Genealogiae deorum et principiorum novorum desecrotum et graecarum et hebraicarum dictionum explicatio* anonimowego autora, *Novus orbis* nieznanego autora, *Adunatio materiarum*, *Spicilegium,*

[40] J. A. Kosiński, *op. cit*., s. 399; T. Stolarczyk, *Biblioteka łęczyckiego konwentu dominikańskiego...*, s. 240; idem, *Biblioteka łowickiego konwentu dominikańskiego...*, s. 179.

[41] J. A. Kosiński, *op. cit*., s. 399; T. Stolarczyk, *Biblioteka łowickiego konwentu dominikańskiego...*, s. 180.

[42] Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego (dalej: BUW), sygn. SD. 618.72–73 adl.; J. A. Kosiński, *op. cit*., s. 400; T. Stolarczyk, *Biblioteka łęczyckiego konwentu dominikańskiego...*, s. 240; idem, *Biblioteka łowickiego konwentu dominikańskiego...*, s. 181.

[43] APPDK. KKDPt; J. A. Kosiński, *op. cit*., s. 399–400; T. Stolarczyk, *Biblioteka łowickiego konwentu dominikańskiego...*, s. 180.

[44] APPDK. CPCS; APPDK. CPDCLv, s. 31; J. A. Kosiński, *op. cit*., s. 399–400; T. Stolarczyk, *Biblioteka łowickiego konwentu dominikańskiego...*, s. 180.

Monarcha Ecclesiae i słowniki: *Thesaurus linguae Latinae*, *Dictionarium Graecum, Dictionarium trium linguarum* Jana Murmeliusa oraz *Roberti Stephani dictionarium nominum proprium virorum, urbium, fluviorum, montium, caeterorumque locorum, quae passim apud melioris notae autores leguntur*[45]. W tym samym czasie w bibliotece sieradzkich Braci Kaznodziejów znalazły się 2 księgi dotyczące różnych dziedzin praktycznych: pierwsza z nich to wydane po polsku *Księgi o gospodarstwie* Pietra de Crescenzi[46], a druga to traktat z zakresu medycyny Marsylia Ficina[47].

KSIĘGI W JĘZYKACH NARODOWYCH

Zapewne począwszy od drugiej połowy XVI w. (zachowane inwentarze biblioteczne pochodzą z początku XVII w.) w bibliotekach dominikańskich zaczynają pojawiać się książki w języku polskim – rodzimych autorów bądź tłumaczenia. Według tychże inwentarzy na początku XVII w. w bibliotece łęczyckiej znajdowały się 2 dzieła napisane w tymże języku, w łowickiej 6, w piotrkowskiej 4, a w sieradzkiej 10[48]. Natomiast według najnowszych wyników badań po księgozbiorze gidelskim pozostało 37 dzieł napisanych w tym języku, po łęczyckim 2 dzieła, po łowickim 3, po piotrkowskim 3 dzieła, a po sieradzkim 19[49]. Prawdopodobnie począwszy od połowy XVII w. w księgozbiorach środkowopolskich konwentów pojawiają się dzieła także w innych językach narodowych: francuskim (zachowały się 2 dzieła), greckim (zachowało się 1 dzieło), hiszpańskim (zachowały się 2 dzieła), niemieckim (zachowało się 1 dzieło) i włoskim (zachowało się 28 dzieł)[50].

PODSUMOWANIE

W bibliotekach dominikańskich zdecydowanie dominowali autorzy kościelni (przede wszystkim teologowie, polemiści i autorzy kazań). Ich prace stanowiły kanon obowiązujących zakonników lektur, niezmiennych przez wieki i na bieżąco uzupełnianych zgodnie z ustawodawstwem zakonnym. Dopuszczano też dzieła niektórych autorów świeckich, ale początkowo byli to tylko wybrani filozofowie starożytni, których dzieła stanowiły podbudowę dla tomizmu lub uczyły retoryki. Było to c o n s t a n s. Z biegiem czasu przybywało jednak autorów świeckich i to także tych współczesnych – humanistów, filozofów i innych, ale również staran-

[45] J. A. Kosiński, *op. cit.*, s. 400; T. Stolarczyk, *Biblioteka łowickiego konwentu dominikańskiego...*, s. 181; A. Czapski, *Zabytkowy księgozbiór w Topoli Królewskiej*, Płock 1986, poz. 30.

[46] APPDK. CPCS; *Księgi o gospodarstwie, y o opatrzeniu rozmnożenia rozlicznych pożytkow, każdemu stanowi potrzebne*, Kraków 1549 [Estreicher, cz. 3, t. III, Kraków 1896, s. 450–451].

[47] J. A. Kosiński, *op. cit.*, s. 400.

[48] APPDK. CPCS; APPDK. CPDCLv; APPDK. KKDPt; CPDCL.

[49] T. Stolarczyk, *Armarium. Biblioteki klasztorne Braci Kaznodziejów w Gidlach, Łęczycy, Łowiczu, Piotrkowie Trybunalskim i Sieradzu w XVII w. i ich księgozbiory* [w druku].

[50] *Ibid*; BUW, sygn. SD 608.3349; 13.7.9.28/1; 13.5.10.44/1; 13.7.3.12 [3]/2; 13.9.3.2.26/2; 13.9.11.28/1; 13.10.4.9/1; 13.8.10.22/1 [1–13.8.10.22/1 [3]; Sd.602.1103; BWSDWł, sygn. XVII.Q.6033; XVII.Q.6663; XXVIII.O.1281.

nie dobranych, wpływających przecież na myślenie i postrzeganie świata. Mimo wszystko ich pisma stanowiły nadal zaledwie pewien mały odsetek wszystkich ksiąg zgromadzonych w bibliotekach Braci Kaznodziejów.

Począwszy od drugiej połowy XVI w. w księgozbiorach dominikańskich zaczęły pojawiać się książki również w językach narodowych, co także było zgodne z duchem czasu. Jednak mimo wszystko górowało nadal zdecydowanie piśmiennictwo w języku łacińskim, co było charakterystyczne dla wszystkich bibliotek zakonnych.

Bibliografia

Źródła i wydawnictwa źródłowe

Źródła rękopiśmienne

KRAKÓW
Archiwum Polskiej Prowincji Dominikańskiej w Krakowie

Copiarium privilegiorum et aliorum documentorum Conventus Lovicensis ab Anno 1600–1644, sygn. Łw1.
Copiarium privilegiorum Summorum Pontificum, regum, actum iudicalium et aliorum documentorum conventus Siradiensis Ordinis Praedicatorum spectantia 1377–1692, sygn. Sd1.
Kopiarz dokumentów dotyczących klasztoru oo. Dominikanów w Piotrkowie 1471–1610, sygn. Pt2.

Źródła drukowane

Acta capitulorum generalium ordinis Praedicatorum, wyd. B. M. Reichert, vol. II, *Ab anno 1340 usque ad annum 1378*, Romae 1899 („Monumenta ordinis Fratrum Praedicatorum historica...", t. IV).
Bohonos M., *Katalog starych druków Biblioteki Zakładu im. Ossolińskich. Polonica XVI wieku*, Wrocław 1965.
Constitutiones antique ordinis Fratrum Praedicatorum, [w:] *De outsde constituties van de dominikanen. Vorgeschiedenis tekst, bronnen, ontstaan en ontwikkeling (1215–1237*), wyd. A. H. Thomas, Leuven 1965.
Copiarium privilegiorum et aliorum documentorum Conventus Lanciciensis Ordinis Praedicatorum 1387–1616 – Kopiariusz przywilejów i innych dokumentów konwentu łęczyckiego Zakonu Kaznodziejów 1387–1616, oprac. T. Stolarczyk, współr. D. Gwis, Łęczyca 2009.
Czapski A., *Zabytkowy księgozbiór w Topoli Królewskiej*, Płock 1986.
Estreicher K., *Bibliografia polska*, cz. III, *Obejmująca druki stóleci XV–XVIII w układzie abecadłowym*, t. II, III, IX, XII, Kraków 1894–1910.
Incipiunt instructiones Magistri Humberti De officiis ordinis, [w:] *B. Humberti de Romanis*

quinti Praedicatorum Magistri Generalis Opera De vita regulari, vol. II, red. J. J. Berthier, Casali 1956.

Les constitutions des Frères Prêcheurs dans la rédaction de s. Raymond de Peñafort (1241), wyd. R. Creytens, [w:] *De outsde constituties van de dominikanen. Vorgeschiedenis tekst, bronnen, ontstaan en ontwikkeling (1215–1237*), wyd. A. H. Thomas, Leuven 1965.

Zbiór formuł zakonu dominikańskiego prowincji polskiej z lat 1338–1411, wyd. J. Fijałek, Kraków 1938.

Opracowania

Kaczmarek K., *Szkoły i studia polskich dominikanów w okresie średniowiecza*, Poznań 2005.

Kosiński J. A., *Biblioteka konwentu dominikanów w Sieradzu na przełomie XVI i XVII w.*, [w:] *Studia nad historią dominikanów w Polsce 1222–1972*, t. 2, pod red. J. Kłoczowskiego, Warszawa 1975.

Poniatowski S., *Biblioteka kapituły łowickiej do końca XVIII wieku*, Warszawa 1995 (praca doktorska, msp. w Bibliotece Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego).

Spież J. A., *Dominikanie w kulturze polskiego średniowiecza*, „Znak" 1973, nr 223.

Stolarczyk T., *Armarium. Biblioteki klasztorne Braci Kaznodziejów w Gidlach, Łęczycy, Łowiczu, Piotrkowie Trybunalskim i Sieradzu w XVII w. i ich księgozbiory* [w druku].

Stolarczyk T., *Biblioteka łęczyckiego konwentu dominikańskiego i jej księgozbiór w początkach XVII wieku*, [w:] *Przestrzeń informacyjna książki*, pod red. J. Koniecznej, S. Kurek-Kokocińskiej, H. Tadeusiewicz, Łódź 2009.

Stolarczyk T., *Biblioteka łowickiego konwentu dominikańskiego w początkach XVII wieku i jej księgozbiór*, „Fides. Biuletyn Bibliotek Kościelnych" 2010, z. 1–2 (30–31).

Stolarczyk T., *Biblioteki klasztorne Braci Kaznodziejów w Gidlach, Łęczycy, Łowiczu, Piotrkowie Trybunalskim i w Sieradzu i ich księgozbiory w XVII wieku. Analiza porównawcza*, [w:] *Piśmiennictwo zakonne w dobie staropolskiej*, pod red. M. Kurana, K. Kaczor-Scheitler, M. Kuran, współpr. D. Szymczak, Łódź 2013.

Stolarczyk T., *Książka i biblioteka w życiu średniowiecznych i staropolskich konwentów dominikańskich na przykładzie klasztorów środkowopolskich*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne" 2013, t. 100.

Stolarczyk T., *Księgi teologiczne i zbiory kazań w staropolskiej bibliotece dominikanów w Łowiczu*, „Roczniki Łowickie" 2012, t. IX.

Stolarczyk T., *Szkoły dominikańskie w Łęczycy w XIII–XVI wieku*, [w:] *Ludzie i książki. Studia i szkice bibliologiczno-biograficzne. Księga pamiątkowa dedykowana Profesor Hannie Tadeusiewicz*, pod red. E. Andrysiak, Łódź 2011.

Szady J., *Księgozbiory parafialne w prepozyturze wiślickiej w II połowie XVIII wieku*, Lublin 2008.

Szostek I., *Biblioteka dominikanów lwowskich w świetle katalogu z roku 1776*, [w:] *Studia nad historią dominikanów w Polsce 1222–1972*, t. 2, pod. red. J. Kłoczowskiego, Warszawa 1975.

Wyczawski H. E., *Kościelne zbiory biblioteczne (wiek XVI–XVIII)*, [w:] *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*, pod. red. M. Rechowicza, t. 2, *Od odrodzenia do oświecenia*, cz. 2, Lublin 1975.

Zawadzka K., *Biblioteki klasztorne dominikanów na Śląsku (1239–1810)*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Bibliothecalia Wratislaviensia" 1999, t. 5.